

Юлія Юсип-Якимович,
кандидат філологічних наук,
доцент УжНУ

АВГУСТИН ВОЛОШИН: ВІД РУТЕНСТВА ДО ВЕЛИКОГО УКРАЇНСТВА (ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ)

...Боже Провидіння дало нам оцього нашого великана. Недаром дав йому наш народ почесне ім'я – Батько нашого національного відродження.

В. Гренджа-Донський
про А. Волошина.

Становлення літературної мови на західноукраїнських землях має свою специфіку. Починаючи з 30-40-х років XIX ст. у Галичині й на Закарпатті, як відомо, запанувало «москвофільство» – течія, яка орієнтувалася на царську Росію і її культуру. У Галичині в 70-80-х роках намітився поворот до народної української мови.

На Закарпатті в умовах Австро-Угорщини усі так звані «руські народні школи» були переведені в угорсько-мовні (згідно із законом угорського міністра Аппоні, 1899), у 1917 році було заборонено навіть кириличну азбуку. Раз на тиждень на Закарпатті руською мовою навчали релігії.

Як зазначав В. Пачовський у передмові до першої книги В. Гренджі-Донського «Квіти з терньом», книжки на Закарпатті писали мертвою мовою, а нові – чужою угорською мовою.

Проблеми літературної мови на Закарпатті дискутуються вже майже століття. У середині XIX ст. (1848) тут відійшли від латинської та від церковнослов'янської мов у ролі літературних.

Застосуванню місцевих народних говірок заважала російська мова і штучне язичіє, створюване на її основі.

Під сильним тиском мадяризації процес «русскости», який мав на меті довести, що закарпатські українці – окремих «карпаторусский народ» і відірвати його від решти українського народу, вичерпав себе, поступово починається національне відродження – частина місцевої інтелігенції переорієнтовується на народну мову і культуру.

Одним із перших представників цієї переорієнтованої інтелігенції був А. Волошин, поруч з Ю. К. Жатковичем та Г. Стрипським.

Світогляд А. Волошина пройшов національну й політичну еволюцію – від «рутенства» до великого українства, через відстоювання ним, як будівничим Української Держави – Карпатської України – на нашій землі української мови з використанням особливостей місцевої живої народної мови і досягнень літератури народною мовою.

Як відомо, А. Волошин у 1893 р. в Ужгороді здобув освіту священика, а 1900 в Будапештській вищій педагогічній школі – викладача фізики та математики. Гостра нестача навчальної літератури рідною мовою примусила А. Волошина, не філолога, створювати шкільні підручники з рідної мови та літератури.

А. Волошин знав кілька слов'янських мов, латинську, розумів старогрецьку, розмовляв по-німецьки, досконало по-угорськи, «а гарна келечинська говірка А. Волошина допомогла йому швидко позбутися панівного в XIX столітті «общерусского языка», а розум і наука відкрили перед ним красу української літературної мови» [6, с. 128].

Перші підручники А. Волошина були написані по-російськи, оскільки створювалися під впливом його вчителя С. Сабова та редактора О. Митрака, які мали русофільську орієнтацію.

Після поїздки Августина Волошина до Галичини, спілкувань з А. Шептицьким, із Г. Стрипським, а особливо під впливом галицьких періодичних і неперіодичних видань у А. Волошина поступово формується національна свідомість великого українця – «Батька нашого національного відродження».

Національне прозріння прийшло до А. Волошина не відразу: від розмитого поняття «карпатський русин» (рутен) через народовство до свідомого українства, воно почалося ще в перші роки нашого століття і тривало майже 30 років.

Еволюцію поглядів А. Волошина засвідчує кілька видань «Методичної граматики карпаторуського языка», особливо видання 1923 року.

Хоч «у філології він самоук, але природні задатки гуманітарія в умовах жажливої мадяризації рідного краю зробили з простого верховинця найпродуктивнішого лінгвіста цієї багатостраждальної землі» [5]. Будучи людиною високоосвіченою (адже творча

спадщини А. Волошина містить прозу, драматургію, лінгвістику, літературознавство, історію, педагогіку, психологію, дидактику, теологію, логіку, видавничу діяльність, політику і т. д.), він не міг залишатися осторонь мовної дискусії 20-х років, що розгорілася в той час на Підкарпатській Русі.

Свої аргументи А. Волошин виклав у праці «О письменном языке подкарпатских русинов» (1921). Знавець церковнослов'янської, сербської, словацької, російської, німецької, угорської, латинської і грецької, А. Волошин добре орієнтувався в історії не тільки української, але й інших мов, зумів дати об'єктивну оцінку тодішній мовній дискусії.

Він зазначав, що мовні суперечки найбільше забаламутили уми і серця наших людей і ці суперечки є головними перешкодами в об'єднанні всіх сил до одухотвореної, просвітницької, політичної, економічної праці. Простий народ розбитий найнижчою демагогією, інтелігенцію роздвоїли мовним питанням, чим нагнали воду лиш на млин мадяронства або повної байдужості [1, с. 4].

У 20-30-і роки, як відомо, серед інтелігенції була течія народовців, прибічників української мови з елементами місцевої народної стихії, до яких належав сам Августин Волошин, Микола Долинай, Віктор Желтвай, Петро Бокшай, Павло Яцько, Михайло Григаші, Августин Штефан, Омелян Бокшай, Іван Гріга, Лука Дем'ян, Юлій і Михайло Брящайки та ін.

Боротьба за національне прозріння нашого народу в 20-30-х роках ХХ ст. велася через товариство «Просвіта» (засноване в травні 1920 року, а пізніше через молодіжну організацію «Пласт» і «Учительська громада»).

Слід зазначити, що в 20-30-і на Закарпатті виходили українською мовою газети: «Карпатська правда», «Вперед», «Свобода», «Учительський голос», «Пробоем»; журнали: «Наша земля», «Земля і воля», «Пчілка», «Наш рідний край», «Віночок», науковий збірник «Підкарпатська Русь», календарі «Карпатської правди» і «Просвіти», а письменник Василь Гренджа-Донський, який стояв біля колиски нової української літератури на Закарпатті, вже під кінець 20-х років почав писати з орієнтацією на загальнонародну літературну українську мову.

Протилежна течія – русофіли Андрій Гагатко (галицький москвофіл), Іларіон Цурканович (буковинський москвофіл), Антон Бескид і брати Кміцикевичі. Це та частина інтелігенції, що потрапила під вплив російських емігрантів, які хлинули вчителями в наші школи і групувалася навколо «Общества имени Духновича», партії А. Бродія і С. Фенцика і так званого «Учительського товарищества». Вони видавали свої газети і журнали російською мовою і домагалися того, щоб у школах мовою навчання була російська (не «руська» і не «русинська», а російська мова).

«Общество им. Духновича» проводило в селах так звані «дни русской культуры», применшуючи успіхи, досягнуті народолюбцями.

А. Волошин у вищенаведеній праці зазначав: «Кожний роздумуючий русин скоро порозуміє, що сеся междоусобна боротьба лиш тым ся любить, котрі не жаляють, чтобы русин був учений, богатий і чтобы жив собі мирно, чесно» [1, с. 4].

Причинами тимчасового успіху москвофілів – «фанатиків» і «яничарів» – у мовній дискусії А. Волошин вважав глибоку неорієнтацію тодішньої публіки в мовному питанні.

Як обґрунтований аргумент він наводить брошуру І. Гусная «Языковой вопрос в Подкарпатской Руси» (1921), де І. Гуснай стверджує: «Литературный язык Пушкина, Гоголя, Тургенева был и литературным языком карпатороссов, великороссы пишут по-нашему...» [3, с. 2].

Карпаторуську орієнтацію поглинала всеросійська (общерусская) орієнтація, представники якої ототожнювали місцеву карпаторуськість із «русскостью», тобто нав'язували російську орієнтацію і російську мову. «Не треба нам великоруського языка, – кажуть наші люде, – бо то не наш, то тяжкий для нас і зовсім иншак вивідається, як наш», – писав А. Волошин [1, с. 5].

А. Волошин пропонує науковий підхід до проблеми, зауважуючи, що слід відрізняти мову і політику, мову і правопис, мову народну і мову штучну, мову взагалі і мову окремих письменників.

Глибоко вникаючи в історію розвитку слов'янських народів та їхніх мов, посилаючись на точку зору В. Ягича, А. Волошин шукає історичні причини поділу на великоруську та малоруську мови.

А. Волошин територіально розмежував великоросів та малоросів.

І. Гуснай у вищенаведеній праці писав, що слово «*рутени*» вигадав у Галичині Стадін і «накинув галицьким русинам у 1848 р., а в Угорщині (русинам) – вже після 1861 р. [1, с. 8].

Спростовуючи цю точку зору, А. Волошин посилається на «Граматику слов'яно-руську: або старослов'янську і теперішню, поширену в карпатських горах, малоросійську мову, що є живим її діалектом» М. Лучкая (1830), у якій автор розрізняє *linguam polonicam, russicam і ruthenicam* та окреслює кордони, де говорять *lingua ruthenica*.

Торкається А. Волошин і терміна «рутени». Зокрема, він вважає, що назва «рутени» виникла не у XIX ст. Про це свідчать пам'ятки рутенства, які сягають XI ст., бо від XI ст. називається народ наш *ruthenus*.

Пам'ятки у XV ст. і в XVI ст. уже добре відрізняють назву *Ruthenus* від *Moskowitza*. А. Волошин зазначав, що граматики XVI ст. вказували на відмінність між «нашим языком і москальським». Це видно хоча б із найстаршої слов'янської граматики Адама Богоровича з

У ЦЬОМУ ЧИСЛІ:

ПРО НАШЕ

Юлія Юсип-Якимович

Августин Волошин: від рутенства до великого українства (еволюція поглядів) _2

ВИТАЛЬНЯ КЛІО

Микола Мушинка

СМЕРШ: Чеський переклад книги про конррозвідку Червоної армії _5

Іван Гоменюк, Володимир Стецько,

Богдан Гасюк, Андрій Ребрик

Відродження Пласту в документах КГБ, КПУ і поза ними _8

НЕБЕСНИЙ ХЛІБ ДУШІ

Іриней Горинь

“Літопис Руський”: спроба осягнення. II _13

ЛІТЕРАТУРНИЙ ЯРМАРОК

Тарас Салига

Купчинський: Феномен духу українського стрілецтва _17

Юлія Юсип-Якимович

Фонопоетика Василя Пачовського _26

Віктор Грабовський

Кардинал і поет – не тільки у побуті _30

Володимир Кришеник

Білецький базар _33

Леонід Годованій

Перетривав. Торт для Наполеона _36

Ярославна Іванова

Історія одного серденька _37

ІНСТИТУТ КУЛЬТУРИ

Галина Шумицька

Німчукові Майдани _38

Омелян Коляджин

Моє кіно _41

Юлія Юсип-Якимович

Чеська структуральна школа і поетичний текст _44

Оксана Гаврош

Кінець епохи радянського живопису: як це відбувалося на Закарпатті _48

НАША ГАЛЕРЕЯ

Йосип Черній _51

Надія Пономаренко _52

1584 року. Наші руські князі називалися «*duces Ruthenorum*» [1, с. 10].

Істинні вчені-філологи Підкарпатської Русі, наголошує А. Волошин, дотримувалися думки, що мова наша – малоруська, і великоруська ніколи не може бути в нас літературною. Це – О. Бонкало, Г. Стрипський. Про це багато писали галицькі, українські (східні), буковинські письменники: Р. Смаль-Стоцький, І. Верхратський, К. Михальчук, А. Кримський та ін. Та й сама Петербурзька імператорська Академія наук дійшла висновку, «что малорусское население должно иметь такое же право, как и великорусское, говорить публично и печатать на родном своем языке» [1, с. 10].

ЕКЗИЛЬ²⁰¹⁵₄

Екзиль. Науково-містецький часопис.
Липень-серпень. 2015. №4 (19)

Серія KB №1073. Зареєстровано Державним комітетом України у справах поліграфії та книгоросповсюдження 23 листопада 1994 року.

Редактор Іван Ребрик

Підписано до друку 15.07.2015.

Формат 60X84/8. Обсяг 6,5 арк. Зам. № 33.

Засновник і видавець МПП «Грaждa»

Свідоцтво про державну реєстрацію

видавців, виготівників і розповсюджувачів

видавничої продукції. Серія Зт № 22

88000, м. Ужгород, вул. Орлина, 1,

т./факс (0312) 61-51-81

E-mail: ekzil@yahoo.com www.grazhda.uz.ua

о. монс. Августин Волошин.
Художник Василь Скакандій

А. Волошин застерігав місцевих русофілів, що роздмухування вогню ненависті між великоросами і малоросами вигідне ворогам нашої народної мови – чехам-центристам, свідомим мадяром, бо саме їм на руку, «если бы наша інтелігенція і дальше дурила русина через незрозумілу кацапську тарабарщину (бо великоруського языка оны добрі не знають)» [1, с. 17].

Москвофіли вважали малоруську мову придатною в побуті, але не у вищих сферах. На такий закид І. Гусная Августин Волошин відповів: «На се сміємо ему сказати, что он ще ні єдного малоруського класика не перечитав. Єслы бы бив, наприклад, хоть дачто читав із Шашкевича, мог бы видіти, як можно вознестися високо, як можно нашим языком без чужої примішки і найвищі поняття о Богі гладко выговорити, та ще як сильно, як мудро, як по-ложительно, основно» [1, с. 22].

А. Волошин спростовує хибне уявлення москвофілів про початок писемності на Підкарпатській Русі з 60-70-их років XIX ст., від часів А. Добрянського: «Старі рукописи і людова словесність ясно говорять, що у нас була література, і то жива, народна і перед 1830, і 1840 р.

Доктор Гядор Стрипський у брошурі «*Старша руська письменність на Угорщині*» вже в 1907 році вказав на наші старі рукописні книги із XV-XVIII віків, як, напр., на *Літопись Мукачевського монастиря из р. 1458, Толковное Евангеліє из Скотарського (1588), Догматику (1598), Гукивський літопис (1660), Учительное Евангеліє из Данилова (XVII ст.), Учительное Евангеліє о. Теодора Дулишковица (1673), Притчи і Казаня Теслевцьового (XVIII ст.), Унгарський рукопис (Казаня из XVII ст.), Угорський співа-ник (XVII ст.) та ін., і на людovu словесність з її казками, повірками, співанками, пословицями і загадками. А із сих річей голосно говорить к нам народний дух нашої літератури» [1, с. 14].*

Не можна не погодитись із твердженням А. Волошина про перерваність традиції: коли б ми зуміли «продовжити сесю народну письменність у XIX віку місто чужої великорущини, то ми бы стояли тепер високо в просвіті. Бо тота стара письменність была наша, выросла на нашой землі, та мала будучність, бо лиш треба было її плекати» [1, с. 24].

Але судилося інакше, бо коли в Угорщині утверджувалася демократія, тоді підпанкам Угорської Русі забагнулося панської, аристократичної, великої російщини. Саме вони перервали зв'язок, який вів нас до просвіти, завели писемну московську мову, чим розділили народ на дві частини: на панів і простий народ. Перші не навчилися й донині по-московськи, а по-простацькому їм писати не хочеться, а «простаки» лишилися у «тьмі кромішної» [1, с. 23].

До занепаду народної літератури призвела підготовка священників латинською мовою в Трнаві. Латиню вони говорили, читали і писали. Народ їх книг не читав і не міг читати, бо знав лише «по-руськи». Аж у 1830 році з'явилася граматика М. Лучкая (див. вище), його «*Бесіди*» («Церковні бесіди на всі неділі року», 1831), у яких він заговорив народною мовою.

Коло 1840 року почав виступати О. Духнович. Однак москвофіли не згадують творів ані Лучкая, Довговича, Чопея, Жатковича, Стрипського, ані успіху, який мав журнал «Наука».

Історія нашої літератури, зазначав А. Волошин, осуджує різні спроби великорущини минулого століття і становить собою сильний напрям до народної, малоруської літератури, «головно туй то, чтобы мы сохранили народный (малорусский) характер языка. Мы стоим решучо за руснацькою народною письменністю, бо она має минувшину у нас, отже і будучність має» [1, с. 35].

А. Волошин вимагав від кожного, хто хоче братися за просвіту народу, писати по-руськи, «нашим словом, руснацьким складом писати, а то так, як наші діди писали перед 200 роками, однако ж з увагою на поступ языкового розвою, то єсть по-народному [...] так, як народ говорить: по просту, ясно, бо сила языкова в народі, але без кривди наших нарічий» [1, с. 41].

А. Волошин доходить висновку: питання самостійності малоруської мови вирішено самим життям, і тому підтримка москвофільщини – це анахронізм, який шкодить культурній роботі, діяльності церкви, духовному розвиткові, економічним інтересам, політичній консолідації.

А. Волошин закликав: «Не борімося против самого родного языка, котрий нічим не винен в том, что не мог свободно на своей родной земли развиваться» [1, с. 41].

Про еволюцію в поглядах А. Волошина свідчить і той факт, що у створених ним літературних читанках та інших підручниках поряд із текстами місцевих закарпатських авторів, усе частіше автор вміщує художні твори Т. Шевченка, Ю. Федьковича, С. Руданського, І. Франка, інших письменників із Наддніпрянської на Наддністрянської України.

Також при перевиданнях своїх перших граматик А. Волошин прагнув наблизити їхню мову до загальноукраїнських літературних норм. У «Практичній граматиці руського языка» (1926) А. Волошин уже ствердно зазначав: «Мы говоримо по-руськи. Наш народ жиє на Підкарпатській Русі, но і за Карпатами: в Галичині і на Україні. Найбільше русинів жиє на Україні, зато наш народ иншак звеса українським».

У 1938 році А. Волошин у виступі перед учителями в Ужгороді звинувачував прихильників русофілів: «Найбільшим шкідником нашої народної культури є несвідомість тих «русских», які ще й сьогодні переживають добу національної неграмотності, відсталості й реакційності. Бо це вони довели нас до того абсурду, що ми в двадцятім році існування республіки в державі Коменського й Масарика вимушені боротися за права матірньої мови в народній школі» [6, с. 66].

Мовна боротьба, штучно підтримувана чеським урядом та російськими білоемігрантами, велася аж до 1938 року. Коли А. Бродій як прем'єр-міністр був заарештований за зраду (намір приєднати Карпатську Україну до Угорщини) 27 жовтня 1938 року прем'єр-міністром стає Августин Волошин (11 жовтня 1938 року був затверджений Чехословацькою Республікою новий склад Уряду Підкарпатської Русі, від українців до Уряду увійшли Ю. Ревай та А. Волошин).

Уже 25 листопада 1938 року А. Волошин як державотворець у Хусті підписав спеціальне *Розпорядження № 24 Міністерства культу, шкіль і народної*

освіти про мову навчання на Закарпатті. У розпорядженні значиться: «державною мовою Підкарпатської Русі є мова українська (малоруська). Кожний ученик має бути навчаний у своїй рідній мові, оскільки та мова вживається в дотичній громаді». А в *параграфі 2* цього ж *Розпорядження* написано: «В школах, основаних для дітей українських (руських, малоруських), мовою навчання має бути мова українська в її літературній формі», «особи чеської, словацької й російської (руської, великоруської) народности можуть вносити подання і в своїй материнській мові» [6, с. 159].

А. Волошин із нагоди перемоги на виборах до Союму Карпатської України 12 лютого 1939 року звернувся до закарпатського народу як великий українець, син свого народу: «Солодкий мій народе! Вже з перших вислідів голосування бачив я щирі прояви Твоєї любови до тої великої Нації, з котрої ти походиш. З великою утіхою, з невимовною радістю бачу, що Ти виробив у собі свідомість, що Ти не є вже тим пониженим рабом, тим нещасним рутеном, яким Тебе колись з презирством прозивали чужі пани, але що ти є сином великої Нації святого Володимира Великого і Ярослава Мудрого, що були першими основоположниками нашої рідної культури вже тоді, коли теперішні великі західні народи ще далеко були від того.

Твоя щира поведінка при виборах до першого Твого Союму доказує Твою політичну зрілість, доказує, що Ти зумів у собі створити не лиш велику національну свідомість, але і солідарність щирої любови один до одного, брат до брата, порозумів наші спільні інтереси» [4].

А після проголошення 15 березня 1939 р. Карпатської України Сойм Карпатської України затвердив атрибути державності: герб – тризуб, прапор – синьо-жовтий, державну мову – українську.

Цими історичними подіями на той час завершилася і мовна боротьба на Закарпатті, яка роками точилася між двома непримиренними таборами (української і російської орієнтації), завершилася перемогою тих, хто пов'язував майбутнє слов'янського населення з утвердженням його самоідентифікації як українців і побудовою Соборної Української Держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волошин А. О письменном языке Подкарпатских Русинов. – Ужгород: Просвіта – Уніо, 1921.
2. Волошин А. Практична граматика руського языка. – Ужгород, 1926.
3. Гуснай І. Языковой вопрос в Подкарпатской Руси. – Пряшев, 1921.
4. Нова свобода. – Хуст, 1939. – 14 лютого.
5. Чучка П. П. Августин Волошин і питання української мови на Закарпатті // Закарпатська правда, 1991, 5 листопада.
6. Штефан А. Августин Волошин – президент Карпатської України. Спомини. – Торонто, 1977.